

Szigeti Péter¹

Az önreproduktív-önépítő társadalmi lét és a jogrendszer kapcsolata

Az emberi praxisra épülő társadalmi-történelmi lét a létezők rendjében az egyetlen olyan, amelyben *az okság és a normativitás, az okság és az értékelés megszüntethetetlenül együtt van*. Nincs olyan emberi, amelyben ez elesne. Éppen ellentétben a neokantiánus módszerdualizmussal, amely bár lehet termékeny absztrakció, módszer, meghatározott jogi jelenségek átvilágítására, de nem adhat magyarázatot a jog mint emberi praxisforma létezésbeli alapjára. A neokantiánus módszerben elesik a jog ontológiájának kérdésfelvetése, amely ellenben megoldódik a létrétegek koncepciójával.

A *szervetlen* anyag mindenféle teleologikus meghatározottságot nélkülöző, vak kauzalitásra épülő mozgásformájához képest a *szerves* anyag, az élő már rendelkezik a „tudattalan célszerűség” mechanizmusával, végső soron evolúciós léptetőrugókkal (variációk – szelekció – alkalmazkodás – stabilizálódás), ami miatt nemcsak a le- és felépülés, hanem a környezethez való alkalmazkodás folyamatában a természetes szelekció is érvényesül. Itt már van fejlődés, azonban tudati aktivitás, tehát az emberi szubjektum fogalmi gondolkodása nélküli mozgásként. A szervetlen anyagiságot és az élő anyag evolúciós mechanizmusait *ontológiai előfeltételül kapja az emberi-társadalmi gyakorlat*, de az elsődleges (munka) és másodlagos, de nem másodrendű (jogi objektiváció) *teleologikus meghatározottságok kategoriális többletével építkezik*, tudati és cselekvési aktivitásával átformálja azokat. Finális determináció csak a tárgyteremtő emberi praxis számára adott. Ez a társadalmi lét specifikuma, amely önépítő és önmaga újratermelésére épül, és amelyben a tapasztalás és a fogalmi gondolkodás az emberi tevékenység együttes koordinálója mind a mindennapi életben, mind pedig a jog életében. A *finális determináció* a tudat aktivitása és a tudatos eszközhasználat révén eltér a *tudattalan célszerűség* mechanizmusától, azzal nem összekeverhető (noha ezt rendszeresen megteszik). Az ember az egyetlen olyan lény, amely a tényszerűség és a „legyen” jelleget, a kauzalitást és az értéket átformálva képes egyesíteni (mint ahogy gondolatilag elválasztani is). A társadalmi lét komplex szerkezetének

¹ Egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar Jogelméleti Tanszék. Kapcsolat: szigp51@gmail.com.

vagy a jogalkalmazás menetének megértéséhez az analízisre szükség van. De *magában az emberi tevékenységben a kauzalitás és az érték* – nagyon különböző módokon –, de *ontológiai egységet alkot*. Ezért az *analitikusan elválasztott és ily módon megértett mozzanatokot vissza kell illeszteni a komplexebb egészbe*, illetőleg az összefolyamatba. Ha tetszik, ember alatti, pusztán ösztönszerű lét volna az, amelyből hiányozna az eszmei, az értékmozzanat mint a tevékenység és cselekvés koordinátora, és emberfeletti, transzcendens lényt kell (kellene) feltételeznünk ahhoz, hogy az érték önmagában, emberi magatartás, a szubjektum befogadása nélkül befolyáshoz juthasson.

Az emberi-társadalmi praxis ontológiai egysége alapján nem ismerhetünk el a szubjektumtól független, transzcendentális, örök, időtlen, eszményi kellést, mint Lotze és tanítványa, Heinrich Rickert és az újkantiánusok. Az ilyen érték érvényessége csak léttelen lehet, a befogadó szubjektumtól és tapasztalattól független, *a priorisztikus* adottság.

A materialista lételméleti megfontolásból következően tehát nem követjük a neokantiánus módszerdualizmusból következő utat, amely a módszertisztaság jegyében utasítja el a kauzalitás és a normativitás bárminő egységesítésének lehetőségét. Ez a paradigma valójában csak akkor áll elő, ha a kauzalitást (*Sein*) a természetre korlátozzák, a *normativitást (Sollen) pedig léttelen értéknek tekintik, amelynek a tapasztalattól (Faktizität) független az érvényessége (Geltung)*. A társadalmi cselekvésekben azonban, és csakis azokban, megszüntethetetlenül és együtt van jelen az oksági és az eszmei-erkölcsi értékmozzanat; ahogyan a jog emberi-társadalmi világában is. Ha az értékrendeknek és értékeknek közülük van az emberi magatartáshoz, akkor közülük kell hogy legyen a kauzalitáshoz is, akár a keletkezésüket, akár a funkcionálásukat nézzük. Más kérdés, hogy az okság a szellemi szférában persze nem a mechanikai vagy más természettudományos okság, hanem az okság általános formájának különös megnyilvánulása, mert motívumokként lesz jelen akár az individuális, akár a társadalmi tudatban. A *szellemi szférát a társadalmi létrétegen belül* elhelyezkedőként fogjuk fel, ahol az *átfogóbb létréteg* azért tartalmazza – módosítva – belső összetevőjét, mert saját feltételei közötti motivációs mozzanattá teszi. Még az emocionális cselekvésekben is jelen van a motívumok harca. Léteznek tehát szellemi, értelmi (a neokantiánusoknál *Sinngebilde*), pszichikai képződmények, amelyek analitikusan kiemelhetők a társadalmi létből, de ezek létszerűen, a valóságban – amely „inter- és multidiszciplináris” – a társadalmi képződmények (*Sozialgebilde*), cselekvések, folyamatok mozzanataiként hatnak.² Ezzel persze túlkerülünk a módszertanilag bár

² Szilágyi Péterhez kapcsolódó megoldásunkhoz lásd Szigeti Péter: Lételmélet és jogi objektíváció. Hommage à Peschka Vilmos. *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*, LIII–LIV. (2017b), 101–109.

felvethető és bizonyos összefüggésekben – így a jogalkalmazás leírásának vagy az eszmei érvényesség és jogkövető/jogsértő cselekvés szociológiájának vonatkozásában termékeny módszerdualizmuson –, de társadalomontológiai nézőpontból mesterségesen posztulált egy ilyen elszigetelés.

Az újkantiánus tényfogalom – a tény tér- és időbeli, okozatos összefüggés, amelyet érzékszerveinkkel érzékelünk – szűkebb, mint a valóság fogalma, hiszen befejezett, zárt, szükségképpen *a posteriori* jellegű, és a létezők dologszerűségét sugallja. Eltérően *a valóság fogalmától, amely nemcsak fakticitásokat tartalmaz, hanem lehetőségeket, modalitásokat, ezért nyitott a jövőre, folyamatszerű és relacionista*. Jelenség és lényeg kifejlődő egysége között a látszat fokai ékelődhetnek be: *a még nem lényeges és a már nem az, mert elmúlt. A valóság – filozófiai értelemben – a jelenség, látszat és lényeg különbségének egysége*, amely a társadalmi létre vonatkozóan specifikusan feltételezi az objektum-szubjektum viszonyt. Ezért nem kell a hegeli objektív idealizmust követni, és az emberi praxist kikapcsolva „a lét mássá levésének önmagára vonatkoztatottságaként” magyaráznia a változást és a társadalom alakítását. Mert nem a természet és a társadalom előtt létező valaminő eszme a teremtő, hanem az önteremtő emberi praxis hozza létre, konstruálja meg a saját valóságát, részben a jogi objektiváción keresztül. *Az emberi tevékenységek, miközben megmunkálják anyagi és szellemi tárgyaikat, kettős folyamatot eredményeznek: a tárgy megformálásával egyidejűleg termelik ki képességeiket, készségeiket. Az emberi-társadalmi praxis önteremtő: adott ismeretei birtokában törekedhet jóra és gonoszra, jogszerűre és jogellenesre, de alkothat a szépség törvényei szerint is, a valóság szerkezetében meglévő lehetőségek közötti döntésekkel és tevékenységekkel formálja át a fennállót.*

Ábrázoljuk némiképp sematikusán a társadalmi valóság szerkezetét! A „szellemi szféra” és a „szellemi tárgy” megkülönböztetésével kell kezdenünk. A szféra eleve nem lehet egyedi, míg a szellemi tárgy létezhet elszigetelt egyediségként, individuális tudattartalomként. A szellem, a szellemi szféra mindig társadalmi tudatként a társadalmi lét egyik alkotója – eltérően a szellemi tárgytól. Ha *nem* a szellemi szférájáról van szó – amely eleve társadalmi produktumként létezik –, hanem kommunikáció- és tárgyiasság *nélküli, az egyénben in mente lejátszódó elszigetelt aktusokról*, akkor vagy *gondolatról* (szellemi tárgyról), vagy *individuális pszichikai* jelenségről beszélhetünk. Ami a kétpólusú társadalmi létben – az ember reprodukciója a társadalomban és a társadalom mint totalitás reprodukciója – mindaddig az előző pólushoz, és csak ahhoz tartozik, ameddig az egyén gondolatát, lelkiállapotát, tudattartalmát nem rögzíti, vagy ezt egy más által rögzített valaki nem kommunikálja. Ha ez megtörténik, akkor az egyed kilép elszigeteltségéből, és a gondolatához mint szellemi tárgyhöz, mint objektumhoz kapcsolódik/kapcsolódhat egy másik egyén, befogadóként. Az elszigetelt gondolat – intellektuális, morális, lelki – személyközi viszonyná, az előállított szellemi objektum

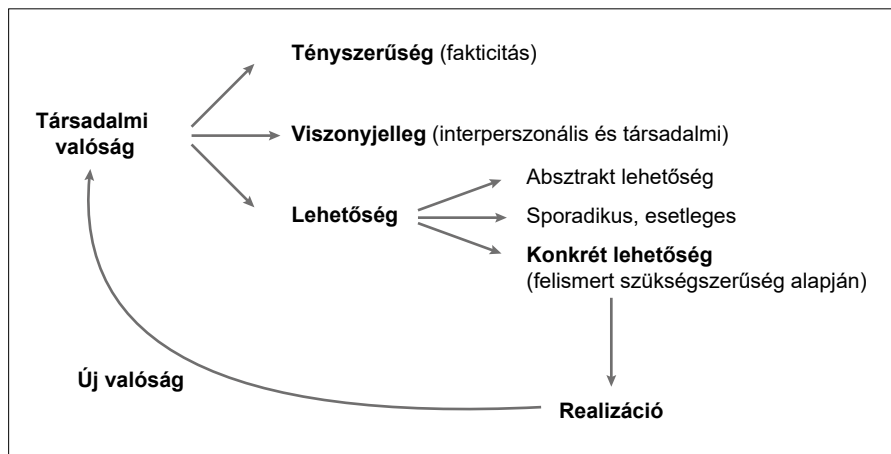
és a befogadó (megértő-félreértő) szubjektum közötti viszonyrá válik. Az egyének közötti *közlendő – közlés* (nyelvi vagy szimbolikus tárgyiasság) és *befogadás interszónális kapcsolatokká szerveződik*. Ezek sokféleségén – *ad hoc* kapcsolatok, kisközösségek, barátság, szerelem, család, munkahely, lakóhely – keresztül rugaszkodik el az egyén saját közvetlenségétől, S válik közösségi és kommunikatív lényvé. Az egyéni létezés reprodukciója során, az individuum anyagi, szellemi és társas-közösségi szükségletei kielégítésére hozza létre *jogügyleteit*, amelyekkel jogalként autonóm módon alakítja életviszonyait, és pedig jogviszonyokként (ad-vesz; cserél; házasodik; elválk; örököl; örökbe fogad; lízingel; felhasználói engedélyt ad stb.).

Az egyes ember individuumként alkotóeleme e közösségeknek, jogügyleti jogviszonyainak, ezek fel-, le és átépülő dinamikájának, személyközi érintkezési formáinak, miközben egyidejűleg és megszüntethetetlenül az objektív társadalmi viszonyok strukturális körülményei és szabályozó intézményeinek feltételei közepette él. A mindennapi élet, annak privát és intim szférája a társadalmi lét egyéni pólusából kiindulva szerveződik és kapcsolódik az általánosabb, strukturálisan ható viszonylatokba.³ A társadalmi létben az egyént és a társadalmat nem különmemű entitásokként kell szembeállítani egymással, hanem éppen ellenkezőleg; a két pólus egymásra vonatkoztatott. Az össztársadalmi viszonyok reprodukciója jelöli ki az egyének számára fennálló *pozitív és negatív feltételeket hordozó mozgástereket* a különböző létszférákban, miközben az egyes embereknek mint egyedeknek a reprodukciója alkotja az összreprodukció léalapját. Egyed- és fajfenntartás nélkül nem lenne összreprodukció. Az össztársadalmi viszonyok reprodukciója pedig nemcsak anyagi és szellemi javak előállítását, tehát nemcsak gazdasági viszonyokat jelent, hanem mindenkor személyközi, kulturális és tudati viszonyok termelését és újratermelését.

A személyközi társadalmi viszonyokat a közvetlen érintkezés – barátság, szerelem, házasság, kis csoportok, együttélés stb. – behatárolt alanyi köre, a megszámolhatóság jellemzi. Míg az objektív társadalmi viszonyok (vagy éppen társadalmi tények) az egyéni akaratoktól függetlenül létező, mennyiségileg kevésbé behatárolható objektív viszonyrendszerek: ilyen a nemzeti és nemzetközi munkamegosztás adott foka, a tulajdonviszonyok jellege, a piaci kapcsolatok dologszerű, értéktörvény körül szerveződő sztochasztikus mozgása vagy a világpiac mértékviszonyai stb. Olyan, az individuális tudattól és akarattól függetlenül

³ Nem osztanánk, hogy az egyes ember csak külső, közömbös környezete volna a rendszernek (mint Luhmannál). A társadalmi lét nem rendszerszerű, hanem az emberek által csinált történeti képződmény, *intenzív individuumként létező protagonistáival* (nagy történelmi személyiség, államférfi vagy *opinion leader*) és a sokaság osztály, réteg és csoport tagolta *extenzív individuumával*. Ezért mi a társadalmi lét rész- vagy alrendszerének elemzésére használjuk a rendszerelméletet.

létező és ható viszonyokról van szó, amelyek Marx társadalmi formákról szóló magyarázataiban vagy Émile Durkheim társadalmi tény⁴ fogalmában (és nem az ismeretelméleti szempontú neokantiánus tényfogalomban) nyertek elméleti kifejezést.

A társadalmi valóság önreproduktív szerkezete

Forrás: saját szerkesztés

Ebben a felfogásban a társadalmi valóság önreproduktív képződmény, mert ágensként magába foglalja a cselekvő szubjektumokat, akik belépnek a vak oksági összefüggésekbe. Az alkotó szubjektivitás az önmagát mozgató státuszába kerül. A célokat kitűző vagy éppen értékrendet követő realizáció sikere döntően az adott feltételek közötti adekvát eszközhasználaton múlik. A realizáció, a *megvalósulás* a természeti folyamatokban nem létezik: ez kizárólag az emberi-társadalmi lét kategóriája, az eszmei mozzanat, a cél- vagy értékracionális motivációjú cselekvés aktusa révén determináltan, az eszközhasználattal teremtett új tárgyiasságot.⁵ Kilépve a reális időfolyamból és a körülmények közvetlen determinatív nyomásából, a megvalósulás sikere azon múlik, hogy a szubjektumok, cselekvő ágensek *felismerik-e* a strukturális összefüggések,

⁴ Durkheim meghatározása: „társadalmi tény minden olyan – állandósult vagy nem állandósult – cselekvésmód, amely képes kényszerítő erővel hatni az egyénre, vagy pedig ami egy adott társadalomra általánosan jellemző és egyéni megnyilatkozásaitól független, önálló léttel rendelkezik.” Kiemelés az eredetiben. Émile Durkheim: *A társadalmi tények magyarázatához. Válogatott tanulmányok*. Ford. Ádám Péter. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1978. 36.

⁵ „A megvalósulás mint az új létforma kategóriája egyúttal fontos következménnyel jár: az emberi tudat a munkával, ontológiai értelemben, megszűnik epifenomenon lenni.” Lukács György: *A társadalmi lét ontológiájáról*. Második kötet. Budapest, Magvető, 1976. 33.

objektív társadalmi viszonyok vagy éppen személyközi, interperszonális kapcsolatok kínálta lehetőségek törvényszerűségeit, okait, és *rendelkeznek-e* az átformálásukhoz szükséges eszközökkel. Ebben a felismerési folyamatban a tudati motívumok „harca” közepette a szubjektum döntésekre kényszerül: a következmények terhe mellett kell választania alternatívák vagy az egy alternatíván belüli különböző súlyú döntések között. A következmények tapasztalati úton megerősíthetik vagy alááshatják a korábbi döntések helyességét vagy tévedéseit. Kedvező konstellációban, tanulás révén az objektív viszonyok adta lehetőségek kiaknázása felé szerveződhetnek a tapasztalatok és azok tudati feldolgozása. A gyakorlatok gondolati átvilágítása, szellemi-megismerő birtokbavétele a megismerés elméleti, teoretikus szintje. Ennyiben tovább kell menni a „próba-hiba” (*trial and error*) magyarázó sémáján, mert éppen a tapasztalati kontroll, a praxis mint olyan rögzítése – megértése – rendszerezése – generalizálása maga a tanulás, amely a szükségszerűségek felismeréséhez vezetve növeli meg a szubjektum tételezéseinek szabadságfokát. Ugyanakkor az esetlegesség, alkalmasszerűség, a véletlenek objektivitása – amely voltaképpen a törvényszerűségek kereszteződéséből és a lét megszüntethetetlen spontaneitásából fakad – sem küszöbölhető ki a társadalmi létből. Ennek az esetlegességnek egyik filozófiai kifejeződése az okkacionalizmus (*occasionalisme*) álláspontja⁶ – anélkül, hogy a társadalmi lét reprodukcióját a kontingencia, „a minden másképp is történhetett volna” szintjére redukálnánk. Ugyanis ami a megismerés dekonstrukciójában gondolatilag előállítható, az élesen különbözik a történeti-társadalmi valóság reális felépülésének folyamatától.

A jog létalapjának viszonya a jog önreferenciális rendszerszerűségéhez

A társadalmi létben lévő ellentmondások, konfliktusok nélkül nem keletkezne jog mint a konfliktusok feloldásának objektivációja. *A jog önfenntartó létalapja a polgári társadalom szükségleteinek termelése és elosztása közben szakadatlanul keletkező társadalmi konfliktusokban van.* Miként azt Hegel kifejezte: „Csak miután az emberek sokféle szükségletet találtak ki maguknak S megszerzésük összekuszálódik a kielégítésben, alkothatnak törvényeket.”⁷ Ez tehát azt jelenti, hogy ha kihunyának a társadalmi konfliktusok, S így elenyészne az az alap,

⁶ Az alkalmasszerűségnek, az események véletlenszerűen létrejövő relációinak ugyanakkor megvan a korlátozott, partikuláris érvényessége, ahogy ezt megmutatjuk a jogtalálás (*Rechtsfindung*) jellemzésekor.

⁷ Georg F. W. Hegel: *A jogfilozófia alapvonalai*. Ford. Szemere Samu. Budapest, Akadémiai, 1971.

amelynek következménye a jog, akkor persze következmény hiányában jog sem lenne. Minthogy azonban a konfliktusok a szükségletek termelésében és kielégítésében ontikusan szakadatlanul újratermelődnek, ezért aztán fenntartják következményüket is, vagyis a feloldás meghatározott módjának, a jognak az igényét.

Mindebből az következik, hogy a jog *nem hordozza magában léte alapjait*, mivel a polgári társadalom alapépítményében, szükségleti rendszerében keletkezik a javak megtermelésének és elosztásának szabályozása iránti igény, amely lehetővé teszi és egyúttal kiváltja a társadalom alkotóelemei közötti érintkezési forma termelését. A társadalmi lét önreproduktív reprodukciójába épül be – a fejlettség bizonyos szintjén – a jogi objektiváció. *A jog ontológiai alapja tehát a társadalmi konfliktusokban, funkciója a konfliktusok feloldásában, megelőzésükben-csökkenésükben, tehát az érintkezési viszonyok szabályozásában van.* A kérdés most már az, hogy ez a külső, de nem külsődleges alap mennyiben befolyásolja a jogi objektiváció sajátlagos társadalmi rendeltetésének, funkciójának gyakorlását, annak milyenségét. A szabályozás szükségletét, materiáját – a jogi szabályozás tárgyát, tárgyköreit – és ezzel a jog változó határait a társadalom összmozgása, nem pedig a jog belső szerkezete jelöli ki. Primeren tehát a szabályozásra szoruló, társadalmi környezetben keletkezett, a gazdaság, az erkölcs, a kultúra, a politika stb. részkomplexumainak konfliktuspotenciáljából aktualizálódó tartalmak jelentik a szabályozás anyagát, materiáját, tárgyát, amelyet a jog saját közegébe emel be és formál át. A mindenkori egész reprodukciós szintjén belül a politikai, állami érdek- és akarattervényesítő képesség szelektálja (és aktualizálja) azokat a tartalmakat, amelyeket jogi szabályozás alá vonnak. A szabályozás módja, a társadalmi tartalom jogi tárgymeghatározássá formálása, joggá tételezése a matéria határain, a szabályozási tárgyak objektív tulajdonságain belül, a jogrendszer belső tulajdonságaihoz való illeszkedéssel történik. A jog a társadalmi totalitás részkomplexuma (vagy rendszerelméleti kifejezéssel alrendszer) tárgyköreit és terjedelmileg változó határait közvetlenül az összefejlődéstől kapja. Azonban e tárgykörök, *a társadalmi szabályozási igények jogi tartalommal történő átformálása, tételezése az objektivációra jellemző tulajdonságok* (a jogrend belső komponensei, jogági tagoltsága, dogmatikai közege stb.) és *szabályozási módok* (induktív-esetjogi; deduktív-kontinentális jogtechnikai típus; mellérendeltségi-autonóm, alárendeltségi-közhatalmi mód) szerint alakulnak. Ezért vannak különféle jogtípusok és jogcsoportok, illetőleg egyedi, nemzeti jogrendszerek. *A modern jogi objektiváció belső szükségletévé vált a szabályozás szabályozása, amivel nagymértékben függetlenedik léte külső alapjaitól, S olyan mesterséges, formálisan racionalizált kifejezésévé vált a társadalmi valóságnak, amelyet egyre nagyobb mértékben az önszabályozás, a létalapokhoz viszonyított inkongruencia jellemez.*

Saját belső gazdagságának, komplexitásának fokozásával teszi ugyanis képessé magát arra, hogy a jogfejlődés különféle színterein – jogágképződés, -elhalás, pozitív és negatív (dereguláció) jogalkotás, jogalkalmazás, interpretációs (nyelvtani, logikai, rendszertani stb.), fikciós (*praesumptio iuris*; *praesumptio iuris et de iure*) és analogikus (*analogia legis*; *analogia iuris*) jogtechnikákkal – alkalmazkodjon a változó társadalmi szükségletekhez, kihívásokhoz. Egészen a mikroszintű adaptáció, a bírói jogértelmezés és a bírói alkotta jog problematikájáig jogi válaszokat találjon és adjon a szakadatlanul újratermelődő, jogen kívül és/vagy belül keletkezett kihívásokra.

A jogrendszer immanens, műveleti-jogértelmi zártsága és társadalmi-történelmi környezetének nyitottsága

Az általunk választott módszertan a jogtudomány társadalomtudományosodását felvállaló olyan törekvés, amely nem kívánja sem a hagyományos *Begriffs-jurisprudenciát*, sem az analitikus, módszertani pozitivizmus megközelítéseinek létjogosultságát *ad acta* tenni. Megvan ezeknek a saját megismerő értéke, illetve a jogász hivatások gyakorlathoz kötöttségének és az erre felkészítő egyetemi oktatásnak a maradandó érdeke és relevanciája. Ellenben a jogszociológia, a jogi antropológia és az összehasonlító jogtudomány 19. századi fellépése óta kibővült a jogtudomány problémahorizontja. A felsoroltak a társadalomtudományosodott jogtudományi ágak közé helyezhetők, de úgy, hogy egyben a korábbi szintetikus jogelméleti törekvések meghaladására is lehetőséget kínálnak. Ezen, egy társadalomelméletileg megalapozott és szintetikus jogelméleti törekvés vonalán haladva – eltérően az analitikus és módszertani pozitivisták megközelítésű jogelméletektől – a dialektikus filozófiai hagyomány és a komplex, nem lineáris rendszerek elméletének alkalmazására támaszkodunk. Ahogy Janine Guespin-Michel és Camille Ripoll szerzőpáros *A nem lineáris dinamikus rendszerek, az emergencia és a komplexitás megközelítése* című tanulmányuk⁸ elején rögzítik: a nem lineáris azt jelenti, hogy:

„[E]gy rendszer olyan objektumok közötti interakcióból álljon, amelyek között nem létezik proporcionalitás az okok és a következmények (a változások) között. [...] amikor nem lineáris interakciók léteznek egy dinamikus rendszerben, akkor a viselkedésük új tulajdonságokra tesz szert, a linearitáshoz szokott értelem számára néha különös és gyakran előre nem látható módon, általában intuíció-ellenesen és rendezetlenül.

⁸ Janine Guespin-Michel – Camille Ripoll: *Système dynamiques non linéaires, une approche de la complexité et de l'émergence*. In Lucien Sève: *Émergence, complexité et dialectique*. Paris, Odile Jacob, 2005. 15–47.

Ez az a tulajdonság-típus, melyet a szokásos logika nem enged már elgondolni, és amelyet azok a logikai-filozófiai problémák vetnek fel, melynél a dialektikus logikára támaszkodunk.”⁹

Mielőtt a meghaladás hogyanjára, saját megoldásunkra térnénk ki, vegyünk számba a jogimmanencia-transzcendencia problémája felől három álláspontot, amelyek a weimari köztársaság államelméleteiben alakultak ki, és amelyekről Szilágyi Péter kiváló elemzésben számol be.¹⁰ Konklúziója, felvetései pedig eddigi jogelméleti törekvéseinket elismerőleg és némi korrekcióval egyaránt illetik.¹¹ Azt, hogy hogyan oldjuk meg egy társadalomelméletileg megalapozott jogelméletben a jog, illetve az állam immanenciájának-transzcendenciájának kérdését, ahol a társadalomelméleti és politikai filozófiai megalapozású jogelméletek különböznek egymástól. Egyetértünk, hogy minden jogelmélet (és ebben a vonatkozásban az államelméletet/bölcseletet is idevehetjük) magában foglal vagy implikál egy ember- és társadalomfelfogást. Lehet ezt *elutasítani*, mint Kelsen teszi a maga metajurisztikus-ellenes, teljes jogimmanenciára helyezkedő álláspontjával, amelyet módszertanával bátyázott körül (a jog egyenlő joggal, az állam pedig jogrendjével), vagy *mellőzni* a problémát, mint ez a törvényt pozitivistá Paul Labandnál fennáll.¹² S lehet ezt a (liberális) politikai filozófiai elméletek individualista társadalomfelfogása jegyében a jog és az állam *igazolására korlátozódó* állam- és/vagy jogelméletként művelni, ahol a szabályozási szükségletek keletkezése, hatalmi jellege az elemzések vakfoltja marad az igazolás igazolhatósága, az autoritás forrásainak vizsgálata mellett. Színvonalas hazai reprezentációja e pozíciónak Kis János politikai filozófiai,

⁹ A lineáris köznyelvilleg az egyenesvonalúságot, az egymásutániséget jelenti. A nem egyenesvonalú vagy a nem egyenletes, hanem változó dinamikájú mozgás nem lineáris. A nem lineáris, dinamikus rendszereknek a matematikában és a fizikában (például determinista káoszelmélet) használt fogalmi egyértelműbbek, mint a társadalomtudományban. Az azonban alkalmazható a társadalom- és a jogtudományban egyaránt, hogy *mindaz nem lineáris képződmény, és így a társadalmi lét sem az, amely nem vagy nemcsak a linearitás tulajdonságaival rendelkezik*. A rendszerelméleti fogalomalkotásban a linearitás két együttes tulajdonsággal jellemezhető: „a következmény, a hatás arányos az okkal, vagy másképp formulázva: az okozat arányos az okával; és az egész azonos részeinek összegével”, az egész additív. Ezzel szemben a nem lineáris rendszerben vagy képződményben az egész nem pusztán részeinek összegződése, mert a rész és az egész viszonya, az okok és az okozatok közötti hatások aránytalanok, a mennyiségi felhalmozódás új minőségbe csaphat át. (Ilyen képződmény, hatás „az utolsó csepp a pohárban”). A társadalmi folyamatokat egymást kölcsönösen feltételező és kizáró reflexiós kategóriák és mozgásformába feloldódó ellentmondások jellemzik, ahogy maga a társadalmi lét is kategoriális nóvumokat tartalmaz a szervetlen és a szerves létszférákhoz képest. Van ráépülési, de nincs visszavezethetőségi viszony a létrétegek között.

¹⁰ Szilágyi (2017): i. m. 328–342.

¹¹ Uo. 331, 341, 342.

¹² Uo. 334.

valamint Bódig Mátyás és Györfi Tamás mérsékelt államról szóló államelméleti szövegei.¹³ Szilágyi problémafelállításában:

„[J]og- és állambölcséleti szempontból immanens egy elmélet, ha a jog és az állam (és vele a politikai) magyarázatát kizárólag belső jellemzők alapján kísérli meg, és elutasítja az ún. metajurisztikus kérdések tudományos vizsgálatát. Jog- és államtranszcendens egy elmélet, ha feladatának tekinti a metajurisztikus kérdések vizsgálatát. A »metajurisztikus« jelző Kelsen munkássága nyomán terjedt el, azt azonban elsőként Jellinek alkalmazta.¹⁴ A metajurisztikus kérdéseknek két nagy csoportja van: a jog eredetére, alapjára irányuló ontológiai és a jog helyességére vonatkozó axiológiai kérdések. Az őket megválaszolni kívánó jog- és államtranszcendens elméletek *teológiai-teocentrikus* vagy *szekularizált*, Verdross kifejezését átvéve, antropocentrikus felfogások lehetnek.¹⁵ Ez utóbbiakon belül társadalomimmanens egy elmélet, ha ezeket a metajurisztikus kérdéseket társadalomelméleti keretek között akarja megválaszolni.”¹⁶

Az elmélettörténeti visszatekintéseket elhagyva és az érdeklődési körünkön most kívülről állónak vett, az immanencia gondolkodást kikapcsoló, metafizikus transzcendenciát, tehát a vallásos-teocentrikus természetjogtani felfogásokat mellőzve fordulunk rá a hozzánk közel álló harmadik pozícióra: *a jog- és államelméletileg transzcendens, de társadalomelméletileg nézve immanens* törekvésekre.

„A társadalomimmanens jogelméleteknek az az alapvető »Szkülle és Kharübdisz«-problémája, hogy *úgy mutassák be az állami és a jogi jelenségek társadalmi meghatározottságát, feltételezettségét, hogy ugyanakkor ne számolják fel a jogi és a politikai jelenségek, a jogi és a politikai szféra sajátosságait és viszonylagos autonómiáját*, azokat ne oldják fel a társadalom más jelenségeiben vagy sajátosságaiban. [...] ezek a felfogások tulajdonítanak jelentőséget a szabályozási szükségletek problémájának, alapozzák meg annak jogpolitikai kezelését. Társadalomelméletileg egységes alapról lehet szemlélni az államot, jogot és politikát, elemezni a jogot, a jogi szabályozást, annak tárgyát és társadalmi környezetét; ez a nyelvfilozófia és politikai filozófia esetén problematikus.”¹⁷

A társadalmi lét rétegének bevezetésével magunk megadtuk ezt az egységes, a szervetlen és a szerves anyagságtól eltérő létalapot. A politika viszonylagos autonómiáját pedig levezettük a politizálódási folyamat alulról felfelé és felülről lefelé futó kétirányú determinációjával, a benne a „minden állami, politikai” – nem megfordítható tézisével.¹⁸ A jog államisághoz kapcsoltságának

¹³ Értékelésüket e vonatkozásban lásd uo. 338–340.

¹⁴ Georg Jellinek: *Allgemeine Staatslehre*. Berlin, Springer, 1920. 368–369.

¹⁵ Alfred Verdross: *Abendländische Rechtsphilosophie*. Wien, Springer, 1958. 227.

¹⁶ Szilágyi (2017): i. m. 330–331.

¹⁷ Kiemelés tőlem. Lásd Szilágyi (2017): i. m. 334–335.

¹⁸ Azonban nem minden politikai állami, mert a politikai sohasem merülhet ki az államban, aminél szélesebb és kevésbé formalizálható fogalom.

szálait *sem* a jogalkotás, *sem* a jogalkalmazás, *sem* pedig az alkotmányossági kontrollfunkció szempontjából nem lehet elvágni, noha egy államelmélet éppen komplex ismerettárgya okán, többféle államfogalmat is képezhet a nézőpontjai megváltoztatásával.¹⁹ A jogi objektiváció és a jogrendszer átfogó fogalmainak társadalomontológiailag megalapozott fogalmaival dolgozó szintetikus jogelmélet éppen a jog sajátosságainak és viszonylagos autonómiájának a bizonyítása. Csak éppen a transzcendencia túlságosan is sejtelmesen széles fogalmát ki kell dobni ahhoz, hogy a metajurisztikus elemek és összefüggéseik figyelembevétele megtörténhessen, éspedig a rendszer-alrendszer, totalitás (összrendszer) fogalmak rehabilitálása révén.

„Kant filozófiájában a transzcendencia a lehetséges tapasztalat határán való túllépést jelenti, és ha az Ész ezt megteszi, menthetetlenül antinómiákba, ellentmondásokba bonyolódik. Ennek elkerülésére dolgozta ki transzcendentális módszerét, amelyik a megismerés határaitra kérdez rá. A transzcendens megismerés kritikátlanul túllép a lehetséges tapasztalat határán, antinómiákba bonyolódik; a transzcendentális nem lép túl, de azon túlra következtet az ész – éppen azzal, hogy rákérdez a megismerés lehetőségeire és hatáira.²⁰ Ezzel a transzcendens elsődlegesen ismeretelméleti-módszertani jelentőséget kapott, noha annak ontológiai vonatkozásai is voltak (*Ding an sich*). Eszerint transzcendens minden lehetséges tapasztalaton túli tartalom. [...]”²¹

Megoldásunk módszertani útja itt eltér Szilágyi „*transzcendensen immanens*” jogelméletre vonatkozó javaslatától. A transzcendentális (dedukció) Kantnál szigorúbb fogalom pár, nem hétköznapi, hanem a filozófia tudományos értelmében nem minden érzékelésen túli gondolati tartalmat enged már meg, ez a közvetlen tapasztalaton túlra következtető ész. A matematikai képletek vagy az a priori szintetikus ítéletek, illetve megalapozott deduktív következtetések Kantnál is *igaz ismeretekhez* vezethetnek, nem pusztán valaminő tapasztalaton túli, ellenőrizhetetlen gondolatokhoz. Hegel itt vette fel az antinómikus gondolkodás meghaladásának általánosabb lehetőségeit – annyiban tévesen, hogy az eszme önnemzésévé váltak a világ folyamatai. Nem kidobva az értelmi gondolkodás erejét, azt, hogy a *ratio* a dolgokat elválasztja egymástól, analitikusan rögzíti és megnevezi azokat, azonosít,

¹⁹ A jogi, a politikai-hatalmi, a történeti-szociológiai és az ökonómiai szempontú államfogalmak egységének és differenciáltságának relevanciáját kifejtettük: Szigeti Péter: *Ordo et connexio idearum*. Vázlat Takács Péter államelméletéről. In Szigeti Péter (szerk.): *Ordo et connexio idearum. Ünnepi Kötet Takács Péter professzor 65. születésnapjára*. Budapest–Győr, Gondolat – Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, 2020. 29–33.

²⁰ „Transzcendentálisnak nevezem azt a megismerést, amely nem annyira a tárgyakkal, mint a tárgyakról való megismerésünk módjaival, amennyiben a priori lehetséges, foglalkozik. Ily fogalmak rendszerének a neve volna transzcendentális filozófia.” Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája*. Ford. Bánóczi József, Alexander Bernát. Budapest, Akadémiai, 1981. 41.

²¹ Szilágyi (2017): i. m. 330.

de meghaladni szándékozva az intellektuális megismerés erejével: amit az értelem (*Verstand; ratio*) elválaszt, azt az ész teljességigénye (*Vernunft; intellectus*) összeköti.²² Kantnál a transzcendentális dedukció lehetősége szerintünk olyan ismeretforrás, amely a megismerés folyamatában az empirikus-induktív tudást a nomotetikus dedukció generalizálásával viszi tovább: nem örök, időtlen, de történetileg hosszabb távon érvényesülő feltételek mellett, „ha ... akkor” behatároltsággal általánosít. Nem a természettudományi, hanem a történeti társadalomtudományi megismerés módján, akár szekuláris érvényességű tendenciákat megállapítva. Nem kell azonban részleteznünk sem Kant jelentőségét, sem filozófiatörténetileg elmélyedni egyfelől Hegel Kant és másfelől Marx Hegel-kritikájában, hanem ráfordulhatunk szintetikus jogelméleti elgondolásunk újítására. Arra, hogy hogyan kapcsolódik ez a jogelmélet módszertanában a dialektikus filozófiai hagyomány fogalomképzéséhez, ontológiájában a társadalmi lét különmeműségének elemzéséhez, mégpedig azzal, ahogyan a megújult rendszerelmélet, a komplex, dinamikus rendszerek elmélete utat nyit egy ilyen törekvésnek (és nem egyszerűen a biologizáló analógiák módján eljárva). Ezt mutatjuk meg a továbbiakban.

A rendszerelmélet egyesítette a komplexitáselméletet (tehát a pozitív értelemben holisztikus látásmódot)²³ a nem lineáris okozatiságú, dinamikus rendszerek elméletével, ahol a folyamatos mozgás és változás közegében új valóságszintek lépnek be. Minőségileg új képződmények: tulajdonság, struktúra vagy funkció képződéséhez vezet a dinamikus önszerveződés. Ekkor egy meghatározott kiinduló állapot megszűntetve megőrzése magasabb szintre emelést jelent (aufheben).

A komplexitáselméleti megközelítéshez kapcsolódó jogelméleti alapvetésünk: hogyan lehetséges, hogy egy jogrendszer egyidejűleg legyen zárt és nyitott? Hogyan lehetséges, hogy az önmagára visszacsatoló, múlt felől determinált zárttság és jövőre vonatkozó, előrecsatoló nyitottság (feedback and feedforward loops) együtt jellemezhesse?

²² A középkor utolsó és az újkor első nagy idealista dialektikus gondolkodójánál, Nicolaus Cusanusnál a szellemi megismerésben az *értelmi gondolkodás (ratio)* megkülönböztet, a létezőket elhatárolja egymástól a megismerésben, de nem juthat el a sokaság, a végtelen végességek teljességéhez. Az ész, a *magasabb szintű intellektus erejével* köthető össze az értelmi megkülönböztetések elválasztottsága, az összefüggő egész egysége, teljessége. „Úgy viszonyul az ész az értelemhez, mint maga Isten az észhez.” Az isteni tökéletességben, amilyen a végtelen világegyetem, pedig az ellentétek – a centrum és a végpont – egybeesnek – mondja ki Cusanus a *coincidentia oppositorum* dialektikus tételében, a *De docta ignorantia*-ban. Ettől tér el az *ellentétek egybeesése (coincidentia oppositorum)* helyére lépő, fundamentális hegeli tétel: az *ellentétek egységének tétele*. A különbséget és következményét Szigeti József interpretálja: a világegyetem bár *acentrikus, de strukturált, és nem strukturálatlan, mint Cusanusnál*. Az alrendszerek extenzív végtelensége éppígy nem szünteti meg strukturális szintű sajátosságaikat, és pedig a jog létmódjai esetében sem. Lásd Szigeti József: Az azonosság és nem-azonosság azonossága. *Magyar Filozófiai Szemle*, (1998), 4–6. 445–507.

²³ Megszorításunk jelentős differenciára utal. Egészen más dolog egy konkrét, tagolt egészet (*totalitas*) gondolatilag reprodukálni, mint egy levezetetlenül-tagolatlanul üres egész – csak feltelezett alkotórészeivel szembeni – elsőbbségére hivatkozni.

A komplex, dinamikus rendszerek társadalomtudományi alkalmazása megadja a megoldást a kérdésünkre. Az, amelyik a hegeli–marxi dialektikában ismeri fel egyik elődjét és összetevőjét,²⁴ éppen a feszültségek szülte mozgásformaváltásokat, új emergenciaszinteket konstatál a polgári társadalom – politikai társadalom (képviselő) – politikai állam ellentmondásokkal teli dinamikájában. A politikai-politikum vonatkozásában láttuk ezt korábbi fejezetünkben a politizációs folyamat jellemzéseként, amely *a politikai-állami viszonylagos önállóságot bizonyította*, a kétirányú, alulról felfelé és felülről lefelé futó determinációként.

Kapcsolódjunk Losoncz Márk elemzéséhez, amely egy igencsak eredeti kérdésről, a 19. században még nem létező, mai *komplexitás- és rendszerelmélet* és a *hegeli–marxi dialektika, illetve totalitáselv kapcsolatairól* szól.²⁵ Felmutatja a hegeli dialektikában és annak rendszeralkotási szintjeiben azt az integratív erőt, *részeit egészzé szervező és spirálisan előrehaladó mozgásformát, amelynek alapja az ellentmondás: ez logikailag azonosság és nem azonosság azonossága* (kontrárius ellentétébe fordítva a tagadást pedig: az azonosság és a különbség azonossága), tehát szintézisbe oldódó konkrét azonosság. Részünkről mondjuk ezt úgy is el, hogy a tagadásra épülő ellentmondáselv lehet (1) *egy önmagát azonos szinten újratermelő létállapot fenntartója*, de (2) eljuthatunk *a reverzibilis létől az irreverzibilis levésig*, ha az azonosságpólust pozitív ellentétje determinálja. A lét átmegy levésbe, ahogy Ilja Prigozsinnak a *nem egyensúlyi termodinamika* kutatás Nobel-díjasa 1979-es könyvének címében is kifejezte: *Vom Sein zum Werden*. Ekkor már nem pusztán a konkrét azonosságról, hanem a levésen keresztül egy mozgásformában reprodukálódó ellentmondásról lesz szó. Hogy egy ellentmondásos létalap állapota önmagát azonos szinten termeli újjá, vagy éppen szűkítetten, vagy bővítetten – amikor a reprodukció már produkció is – ez a konkrét folyamat függvénye. Ha bővítetten, ez ontológiailag egy spirálisan előrelendülő mozgás (lét – levés – létezés), amely Hegelnél „a valóság újonnan formálódó színtereinek (melyeket manapság *new levels of emergence* néven szokás leírni), a logikai, természeti és szellemi dimenzióban egyaránt” jelen lévő megnyilvánulása.²⁶

A tagadás és ezzel a kizárt környezetre vonatkoztatottsága az önmagával való konkrét azonosságnak, továbbá a közvetítések reflexív léptetőrugói – pozitív és negatív visszacsatolások – egyaránt összetevői a lét komplexitásának. Szőjük bele a dialektikus ellentmondás kérdését: ez már nem a környezetre vonatkoztatott elválasztottság konkrét azonosságát mutatja fel, mint a kontradiktórius,

²⁴ Nemzetközileg: Sève (2005): i. m.; Andrej Munda: *Autopoietic systems theory within Hegelians speculative philosophy* (2015).

²⁵ Losoncz Márk: Marx, a rendszer-teoretikus, a komplexitás gondolkodója. In Antal Attila – Földes György – Kiss Viktor (szerk.): *Marx: interpretációk, irányzatok, iskolák*. Budapest, Napvilág, 2018. 70–86.

²⁶ Uo. 73.

pusztán negatív tagadás – *determinatio est negatio* – és a már érintett kontrárius forma, hanem itt reflexív a pólusok viszonya áll fenn: *egymást kölcsönösen feltételezik, és ki is zárják*. (A tagadásformák felől nevezhetjük ezt akár *reflexív tagadásnak is, ami a konkrét azonosságtól átvezet az ellentmondás kategóriájáig*). „Munka” és „tőke”; „szülő” és „gyermek”; „tételes jog” és „természetjog” – egyik nem a másik, és másik nem az egyik, de egyik sincs a másik nélkül, ezért egymásra vonatkozó reflexiós kategóriák: a tőkés termelési mód, a család, illetőleg a jogrendszer mozgásformájában egzisztálnak.²⁷ Nincs végső egy, a tagadás és a vonatkozás minden létező tulajdonsága, minden létező komplex, összetett. Továbbá minden létező a sokféleség egysége. Andrej Munda joggal írhatta: „a hegeli filozófiai rendszer az első rendszeres vizsgálódás, amely az *autopoiesis* logikájával foglalkozik”,²⁸ ti. az önépítő rendszert együtt jellemzi az operatív zártság és a külső környezetre vonatkoztatott nyitottság. Minden alacsonyabb létdimenzió megszűntén megőrződik a magasabban, így Hegelnél a lényeg magasabb szintjében a lét, a fogalom szintjében a lényeg, anélkül, hogy visszavezethetőség állna fenn az alacsonyabbra. Éppen azért, mert a magasabb szint saját belső célszerűséggel, kategoriális nóvummal (behozva Nicolai Hartmann kategóriaelemző terminológiai leleményét), tehát létében relatív önállósággal rendelkezik. A rendszer vagy totalitás hegeli elve erősen ekvivalens a „*félig nyitott – félig zárt*” rendszerekkel – mondhatjuk a rendszerelmélet nyelvén, amely csak Ludwig von Bertalanffy 1930-as fellépésétől datálható (aki Marxot is a rendszerelmélet előfutáraként vagy első művelőinek egyikeként emlegette, joggal). „Hegel organikus látásmódjában helyük van a viszonylagos önállósággal rendelkező részeknek és az újszerű, holisztikus tulajdonságokra szert tevő egészeknek is. Eszerint nem csupán az egész több a részek pusztá összegénél (»az egész élő«, »az igaz az egész«), hanem a részek is többek az egész pusztá csavarjainál” – jellemzi Losonczi Márk. Mintha a világrendszer fogalmát hallanánk.²⁹ Igen – nemcsak a szerves rendszerekről, hanem az önreproduktív társadalmi

²⁷ Itt utalunk rá, hogy Marx elgondolásának egyik gyakori félreértése éppen azon alapul, hogy az ellentmondáselvet, amely meghaladhatatlan, *összekeverik* az antagonisztikus ellentmondás tőkeviszonyban konkretizált típusával. Ez az, ami meghaladható. Az antagonisztikus alapzat következményének, az osztályszintű egyenlőtlenségeknek a kiiktatódása nem jelenti azt, hogy megszűnne a társadalmi létezés összes konfliktusa (ennek szociologikuma, pszichikuma), az ellentmondás létezésformája, azonban új feltételrendszer közé helyezné az emberi emancipációs törekvéseket. Rekonstrukciónkat lásd az ellentmondás és az antagonisztikus ellentmondás differenciájáról: Szigeti Péter: Kapitalizmusfogalmak és a tőkés termelési mód elmélete. *Eszmélet*, (2017a), 115. sz. melléklete. 15–27.

²⁸ Munda (2015): i. m. 73.

²⁹ „A világrendszer tehát egy konkrét totalitás, amely nem holisztikus, tagolatlan, hanem belsőleg is artikulált. Önmagába záródó egész, intenzív totalitás, amelynek változó terjedelme és struktúrái vannak. »Nem szabad összekevernünk a totalitást a teljességgel. Az egész több, mint részeinek

totalitásról is szó van.³⁰ A komplex rendszerek adaptív nyitottsága együtt jár operatív zártságukkal; az előfeltételek jelentősége a komplex rendszereknél múltjuk „társfelelősségét” jelenti a jelenüket illetően; az egyes szinteknek az egészre való redukálhatatlanságát és az egésznek a részeken túlmutató holisztikus vetületeit, a globális szerkezeteknek a lokális információk kölcsönhatásaiból való kialakulását a vissza- és előreccsatolások perturbatív vagy stabilizáló szerepét vizsgálja a komplexitáselmélet.³¹ A jogalkotás racionalizációjában az állapotstabilizálás adta kiszámíthatóság (jogbiztonság) éppúgy jelen lévő, mint a pozitív visszacsatolás kiváltotta status quo meghaladása.

A társadalmi létréteg és a jogi objektiváció – ontológiai alapja, belső szerkezete, önreferenciális képességének mechanizmusai és határai, illetőleg tárgy-specifikus kategóriái – elsősorban filozófiai szintű elemzést és absztrakciókat igényelnek. Hiszen az organikus létréteget nem jellemzi a finális determináció, abban „csak” természetes kiválasztódás és tudattalan célszerűség munkálkodik. Az emberi-társadalmi tudat aktivitása, a teremtet kultúrája, objektivációs formái kizárólag a társadalmi lét sajátja. A szerves természet nem ismerheti éppen ezért a másodlagos teleologikus szerkezetű és funkciójú objektivációs formát, a jogi objektivációt sem. A jog intenzív totalitásának jogrendszerkénti konkretizációja – amelyben nem jellemző a perturbatív szerep – pedig jogelméleti szinten és fogalmi apparátussal írható le.

Felfogásunkban tehát az intenzív totalitás nem azonos a teljességgel, mert több és más, mint az alkotóelemek összessége, mert új szinten mozog, szinergikus (tehát nem szinoptikus, mint a neokantiánusoknál, így Horváth Barnánál). Ezt az intenzív totalitást különböztetjük meg a terjedelemre, mennyiségi értelemben vett összetevő elemekre vonatkoztatott extenzív totalitástól. De egyúttal bizonyos alkotórészek is komplexek, saját arcukat lehet (pl. ilyen a jog a társadalmi totalitás alrendszereként vagy a jogalkalmazás, vagy egy jogintézmény [pl. tulajdonjog] komplexitása egy jogrendszerben), *miáltal a totalitas (az intenzív totalitás értelmében) kevesebb is, mint saját részkomplexumai, amelyeknek megvan a saját különösségük.*

Együtt nézve, az intenzív totalitás értelmében egy jogrendszer *több és más, mint komplex alkotóelemeinek összessége*, miközben terjedelmi-extenzív totalitásként *kevesebb is*, mint saját részkomplexumainak változó teljessége, mert jogágai

összessége, de biztos, hogy egyúttal kevesebb is annál.” Immanuel Wallerstein: *A modern világ-gazdasági rendszer kialakulása. A tőkés mezőgazdaság és az európai világ-gazdaság eredete a XVI. században*. Ford. Bittera Dóra, Forgács Péter. Budapest, Gondolat, 1983. 21.

³⁰ Losonczi szépen megmutatja ezt a tőkére mint autopoietikus, önépítő rendszerről szóló részben (74–79), ahogy a fő mű, „*A tőke is rendszerek rendszereit vizsgálja, amelyek komplex totalitással állnak össze*”, illetőleg akkor, amikor Marxot helyesen a komplexitás gondolkodójaként jellemzi (80–83).

³¹ Losonczi (2018): i. m. 82.

vagy intézményei eltűnhetnek, cserélődhetnek. Vagy éppen a bővülés is megváltoztatja egy jogrendszer korábbi terjedelmét, akár innováció nélkül, akár innovációval (mondjuk a jogelméleti értelemben vett alkotmányosság kategóriájának intézményi bevezetésével), a rendszer egyensúlyának felborulása nélkül.

A törvényhozó egyetlen intézkedésére sem válnak tehát makulatúrává egész könyvtárak (amint ezt Julius von Kirchmann egykor gondolta).³² Igen, azért gondolhatta, mert a lineáris okság szerinti joganyagváltozást a rendszerrel azonosította. (Ezzel szemben nem minden régi elem hatályon kívül helyezése, és nem minden új elem bevezetése vagy elemek cseréje változtatja meg a rendszer működését). Hasonlóan nem lehet a jogrendszert sem „puzzle” játék (vagy egy mozaikkép) analógiájára felfogni. Ez ugyan jó elhatárolást jelent az elemek külsődleges, véletlenszerű halmaz kapcsolatától, mert a kirakásban mindennek megvan a maga statikus helye, ettől azonban mégsem rendszer, csak rendezettség. S elégtelen egy jogrendszert „egy adott ország, adott időpontban hatályos jogszabályok összességéként” definiálni. Ugyanis egy működő jogrendszer nem lineáris, az egész nem azonos részeinek összegével: az egész csak akkor lehetne additív, ha az elemek cseréje nélkül működne, ami sem a jogalkotásban, sem a jogalkalmazás tekintetében nem állja meg a helyét. Az életviszonyok, tényállások, társadalmi cselekvések – összefoglalóan esetek – kimeríthetetlen gazdagsága az extenzív végtelenség dimenzióját jelenti. Olyan potenciális részei a külső komplexitásnak, amelyek a jogi relevancia szelektív szűrőjén keresztül formálhatóak át jogesetté: azaz a jogrendszer saját intenzív közegébe emelve kapnak jogértelmi minőséget. A jogalkalmazásban pedig egy jogeset elbírálása nem az adott időpontban, hanem az esemény kiváltotta joghatás idején keletkezett jogszabályok alapján bírálendő el. Az *eset váltja ki a múlt joganyagához történő visszacsatolást*, a jogi elbíráhatóság érdekében. Visszacsatolás nélkül lehetetlenre kötelezne. A jogalkotást pedig a még be nem következett, jövőbeni eseményekre, magatartásokra vonatkozó *előreccsatoló, szabályozó-koordináló* hatásmechanizmusa jellemzi.

A részkomplexumok relatíve állandó cseréje ellenére a jogrendszer stabilitása, tehát önmagával való minőségi azonossága változásaival együtt egészen addig fennmarad, újratermelődik, ameddig egy külső környezeti lökés (történeti rendszersokk; a társadalmi-politikai forradalom, ellenforradalom) vagy a belső komplexumok cseréje következtében előálló egyensúlyvesztés nem következik be. A szinkronikusan és diakronikusan végbemenő változásokban és extenzíve kimeríthetetlen változatosságban az önmagánál maradó rendszerazonosságot, konzisztenciát a jog szerkezetéből újratermelődő létmódok – norma, döntés, jogviszonyok és közhatalom – és az ezekben fungáló tárgyspecifikus kategóriák képezik.

³² Julius von Kirchmann: *Die Wertlosigkeit der Jurisprudenz als Wissenschaft*. Freiburg–Berlin, Rudolf Haufe, 1990 [1848]. 23.

A jogrendszer belső, műveleti és koherenciális, tehát jogértelmi-dogmatikai zártsága jogtételei, normái, jogintézményi változásai mellett így összeegyeztethető külső, társadalomtörténeti nyitottságával (amit a rendszerelméletben a disszipatív rendszer fejez ki fogalmilag), amelyből a szabályozási igények, tárgykörök fakadnak: relatíve önálló, függő és független képződményei a társadalmi létnek. Az önépítő társadalmi lét – eltérően önreferenciális, de nem autopoietikus jogrendszerétől – az általában vett rendszerelmélet felől nézve pedig annyiban nem rendszerszerű, hogy jellegzetesen társadalomtörténeti képződmény.³³ Múltja „társfelelősségét” hordozza a jelenben. Hiszen a többen, a történeti összefolyamatban (a külső komplexitás felől nézve, metajurisztikusan, pozitíve a jog társadalmisága felől, de nem transzcendensen), benne a kevesebb, de a kevesebb (a belső komplexitás) egyidejű jogértelmi zártsága és az egészre való visszahatása alapozza meg a kétszintű – filozófiai és jogelméleti szintű – elemzés követelményét. Külső, de nem transzcendens – nem érzékelésen túli – komplexitás és belső, jogimmanens komplexitás egysége a jogi objektiváció: *unitas multiplex* (sokféleségnek és változásainak önreferenciális és önszabályozó egysége). Nyitott a társadalmi – történelmi – politikai kihívásokra, önmaga társadalmi vonatkozásaira, *de saját jogértelmi és a változtatásokat eljárásokkal szabályozó intézményi rendje egynemű közegébe emelve alakítja ki válaszait* – makro-, mezo- és mikroszinten –, amelyekkel a kihívásokra reagál. A jogrendszer és jogági szintű változásaival makroszinten, egyes jogterületek és jogintézmények fejleményeivel mezoszinten, az egyedi konkrétumok mikroszintjén pedig a jogrendben végzett műveletek – értelmezések, jogász érvelések és bírói döntések – képezik válaszait.³⁴

³³ Ezért is jellemezhető a társadalmi lét is a turbulencia és a bifurkáció fogalmaival, amelyek éppen nem állnak a jogra, mint alrendszerre. A jogi alrendszer egynemű, önreferenciális közegében *a szakadatlan változások közepette kell a kiszámíthatóságot, jobbiztonságot fenntartani-újratermelni* (Roscoe Pound), érvényesnek tekintett magatartásminták, a törvényesség és törvényes eljárások rögzítésével. Ez persze nem jelenthet extrém elvárásként az egy az egyben való kiszámíthatóságot, ellenben jelentenie kell a jogszerűnek és a jogellenesnek minősített magatartásokra vonatkozó elvárások kalkulálhatóságát. Ennyiben a jogrendszer szemben áll a természeti és társadalmi rendszerek egészének működésével: azokra *csekély hatások által kelthető, robbanásszerű állapotváltozások, a turbulencia* Edward Lorenz által kidolgozott lehetősége is jellemző. A jogban nem lehet átvágni a legalitási antinómiát: ahol legális rend működik, ott nincs forradalom és nincs anarchia, és ahol forradalom van, ott nem lehet legális rend. Egy forradalom a régi rend álláspontjáról illegitim jogképződés, amely új legális rendhez vezethet akár békésen, akár forradalmi erőszakkal. Azonban *hirtelen, bifurkációs állapotváltozások ekkor sem jellemzik ezt az alrendszert*, eltérően az általában vett, nem lineáris komplex rendszerektől. A jogrendszer tehát egy különös fajtája a nem lineáris, komplex rendszereknek, belső önreferencialitása szabta relatíve autonóm mozgásformájával.

³⁴ A tanulmány kissé rövidített változata a szerző készülő könyvének (*A jog létmódjai: normativitás – döntés jogviszonyok és közhatalom. A jogi objektiváció társadalom- és jogelmélete*) egyik fejezetéből.

Felhasznált irodalom

- Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya – Tanulmányok Carl Schmitt-ről*. Budapest, Gondolat, 2004.
- Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Hans Kelsen jogtudománya*. Budapest, Gondolat, 2007.
- Cs. Kiss Lajos (szerk.): *Herbert L. A. Hart jogtudománya kritikai kontextusban*. Budapest, ELTE Eötvös, 2014.
- Cs. Kiss Lajos: Lehetséges-e jogelmélet államelmélet nélkül? In Takács Péter (szerk.): *Unitas multiplex. Ünnepi tanulmányok Szigeti Péter 65. születésnapjára*. Budapest–Győr, Gondolat – DFK, 2017. 60–79. Online: https://dfk-online.sze.hu/images/egyedi/Takacs_Szigeti_nyomdanak.pdf
- Durkheim, Émile: *A társadalmi tények magyarázatához. Válogatott tanulmányok*. Ford. Ádám Péter. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1978.
- Guespin-Michel, Janine – Camille Ripoll: *Système dynamiques non linéaires, une approche de la complexité et de l'émergence*. In Lucien Sève: *Émergence, complexité et dialectique*. Paris, Odile Jacob, 2005. 15–47.
- Hegel, Georg F. W.: *A jogfilozófia alapvonalai*. Ford. Szemere Samu. Budapest, Akadémiai, 1971.
- Jellinek, Georg: *Allgemeine Staatslehre*. Berlin, Springer, 1920. Online: <https://doi.org/10.1007/978-3-662-43104-7>
- Kant, Immanuel: *A tiszta ész kritikája*. Ford. Bánóczy József, Alexander Bernát. Budapest, Akadémiai, 1981.
- Kirchmann, Julius von: *Die Wertlosigkeit der Jurisprudenz als Wissenschaft*. Freiburg–Berlin, Rudolf Haufe, 1990 [1848].
- Losoncz Márk: Marx, a rendszer-teoretikus, a komplexitás gondolkodója. In Antal Artlla – Földes György – Kiss Viktor (szerk.): *Marx: interpretációk, irányzatok, iskolák*. Budapest, Napvilág, 2018. 70–86.
- Lukács György: *A társadalmi lét ontológiájáról*. Második kötet. Budapest, Magvető, 1976.
- Munda, Andrej: *Autopoietic systems theory within Hegelians speculative philosophy* (2015). Online: www.academia.edu/10461277/Autopoietic_Systems_Theory_within_Hegelian_Speculative_Philosophy
- Sève, Lucien et. al. *Émergence, complexité et dialectique: Sur les système dynamiques non linéaires*. Ed. Odile Jacob, Paris, 2005.
- Schmitt, Carl: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Ford. Cs. Kiss Lajos. Budapest, Osiris – Pallas Stúdió – Attraktor, 2002.
- Szigeti József: Az azonosság és nem-azonosság azonossága. *Magyar Filozófiai Szemle*, (1998), 4–6. 445–507. Online: <http://epa.oszk.hu/00100/00186/00002/9846szigeti.html>
- Szigeti Péter – Takács Péter: *A jogállamiság jogelmélete*. Második, bővített, javított kiadás. Budapest, Napvilág, 2004.
- Szigeti Péter: A politikum konstrukciója. A politikai problémája Carl Schmittnél, Max Webernél és a neomarxistáknál. *Eszmélet*, 25. (2013), 100. 82–111. Online: www.eszmelet.hu/politikumkonstrukcio
- Szigeti Péter: Kapitalizmusfogalmak és a tőkés termelési mód elmélete. *Eszmélet*, (2017a), 115. sz. melléklete, 15–27. Online: http://epa.oszk.hu/01700/01739/00100/pdf/EPA01739_eszmelet_115_melleklet.pdf
- Szigeti Péter: Lételmélet és jogi objektiváció. Hommage à Peschka Vilmos. *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*. LIII–LIV. (2017b), 101–109.

- Szigeti Péter: Ordo et connexio idearum. Vázlat Takács Péter államelméletéről. In Szigeti Péter (szerk.): *Ordo et connexio idearum. Ünnepi Kötet Takács Péter professzor 65. születésnapjára*. Budapest–Győr, Gondolat – Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, 2020. 29–33.
- Szilágyi Péter: A társadalomelméleti és politikai filozófiai alapozású jogelméletek különbsége. In Takács Péter (szerk.): *Unitas multiplex. Ünnepi tanulmányok Szigeti Péter 65. születésnapjára*. Budapest–Győr, Gondolat – SZE DFK, 2017. 328–342. Online: https://dfk-online.sze.hu/images/egyedi/Takacs_Szigeti_nyomdanak.pdf
- Verdross, Alfred: *Abendländische Rechtsphilosophie*. Wien, Springer, 1958. Online: <https://doi.org/10.1007/978-3-7091-2432-1>
- Wallerstein, Immanuel: *A modern világgazdasági rendszer kialakulása. A tőkés mezőgazdaság és az európai világgazdaság eredete a XVI. században*. Ford. Bittera Dóra, Forgács Péter. Budapest, Gondolat, 1983.